

Beszédhelyzetváltások Mándy Iván Mi az, öreg című művében

A *Mi az, öreg?* című mű valamennyi méltatója megegyezik abban, hogy szervezesebben tartozik össze e kötet nyolc írása, hogysen pusztán novellagyűjteménynek vagy akár novellafűzérnek tekinthetnénk. Elfogadható a regény műfajába való besorolása, még akkor is, ha az egyes darabok többnyire önálló művekként is olvashatók. Megítélésünk szerint sajátosan megformált családregénynek tekinthető e mű, sőt akkor sem tévedünk, ha fejlődésregénynek nevezzük.

Különösen ez utóbbi besorolás tűnhetik azonban tévesnek, ha elfogadjuk *Beck András* vitathatatlanul pontos megállapítását, „hogy a gondolati erőfeszítés folytonosan beljebb hatoló mozgása, mint a világ megismerésének módja, úgyszólván teljességgel hiányzik a Mándy-próza univerzumából.

Kétségtelen, hogy e regény nem tartalmazza a fenti megismerési folyamat mind beljebb hatoló mozgását sem a világ, sem a regényt egybefogó elbeszélői tudat vonatkozásában. Mint ahogy az is vitathatatlan, hogy Mándy „világa sohasem alakulóban levő (nem előttünk bomlik ki, formálódásának nem vagyunk részesei), hanem kész – úgy tűnhet, öröktől fogva az. Mindezt azonban megannyi elfojtott, elhallgatott, a lélek rejtekeiben elkallódott vagy örökösen kimondhatatlan tartalomnak a *szórabírása* bőven helyettesíti. De erről részletesebben majd később.

E regénynek nincs lineárisan végigvitt cselekménye. Ami tényleges cselekményként lejátszódik itt, nem más, mint a főszereplőnek, Zsámboky Jánosnak egynémely ücsörgése és ácsorgása otthon, a lakásban, a presszóban, a buszon és a kórház különböző pontjain. Mégis megismerjük életének egész történetét. Gyerekkori hányattatásait, szüleinek csöppet sem szokványos életét, az apa rendhagyó életvitelét és egyéniségét, Zsámboky magányosságát és nem csekély öngúnyal és szarkazmussal megjelenített „írói sikerességét”. (Zsámboky írói alterego voltára jelen esetben nem tartjuk szükségesnek kitérni.)

Évszámszerű pontossággal nincs megjelölve e regény ideje, annyi azonban bizonyos, hogy jónéhány évtizedről van szó, s nemcsak Zsámboky gyerekkorától számítható ez az idő, hanem a születését megelőző időszakba is vezetnek vissza szálak, anyja lánykoráig például, vagy az anyai nagyapa alajáig, akinek meg nem ismerhetését, lévén, hogy évekkel az ő születése előtt meghalt, Zsámboky, apja szerint nyereségnek tekintheti. Többször is felvillan egy elmosódott kép az apjáról is, aki fiatal hírlapíróként 1918-ban *Károlyi* és *Jászi* mellett állt a kompon, amikor átkeltek a Tiszán, hogy eljussanak Szegedre a francia főparancsnokságra. Felidéződik egy emléktábla azoknak névsorával, akiket 1945 elején elhurcoltak abból a házból amelyben Zsámboky gyerekkorának egy szakaszát töltötte. A negyvenöt utáni korszakot nem jelölik évszámok a regényben, de sivársággként, lélek-bemaráó egyhangúsággként, mindent átjáró kilátástalansággá állandósult általános közérzetként keresztül-kasul átjárja a regényt. Ez a közege és atmoszférája mindannak, ami e műben – kivételes sűrítettséggel – élénk tárul.

Beck András pusztulásfolyamatnak nevezi a Mándy-művekben megjelenített – sugalmazott időt. *Balassa Péter* a következőképp fogalmaz: „Csak a vereség s a bukás, ami biztos és nyilvánvaló.(...) Meg a tőlünk független időmúlás, s látható világ folyamatos, megállíthatatlan mutálása, amelyben minden és mindenki kísértetté változik. Aki itt van, az is csak *visszajár*. A világ: képmás, másolat, árny, de meg nem tudhatjuk, minek és mié. A jelekkel, a szóval való takarékoskodás és a fáradság érájába érkezünk, a sűrítés, és a szegénység birodalmának határára.

De térjünk vissza a regényidőhöz. Hiába következtetjük ki, hogy több évtizednyi időt ölel fel e mű, valójában egyáltalán nem érzékeljük. Legalábbis nem szokványosan. Olyan e regényidő, hogy benne nincs távlata, messzegése annak, ami elmúlt, sőt rég elmúlt, a jelennek viszont nincsenek dimenziói. Nem arról van szó, hogy érzékelhetetlen, nem tőlünk független ez az időmúlás mégsem, ahogy Balassa Péter fogalmaz erről, hanem szinte egyszerre vannak jelen mindazok az időszeletek, amelyeket az elbeszélő tudata befog.

Ugyanakkor mégsem annyira egyidejűségként érzékeljük, hanem az erőteljes sűrítés következtében inkább egyfajta nyomásként.

Ez a különös módon összevont idő magának a regényben ábrázolt létezésnek a közege. S kétségtelen, hogy mindezt sajátos narrációs technikával éri el az író. Egyes szám harmadik személyű és első személyű narráció váltakozik, de valójában ugyanarról a személyről van szó: Zsámbokyról, aki képzelt párbeszédet folytat a múltban vagy közelmúltban lezajlott eseményekre vonatkozóan. Zsámboky, ahogy a többi néven nevezett vagy névtelen Mándy-elbeszélő is, nem *felidézi* a múltat, hanem *megidézi*. A múlt itt soha sem jelent lezárulást, hanem mindig eleven változékonyságot, amely folyamatosan korrekciókra szorul. Ezért nem nevezhető emlékezésnek, ami vele kapcsolatban a regényben lejátszódik, ahogyan ezt már Mándy számos méltatója megállapította. Mindezt sűrű beszédhelyzetváltozásokkal éri el az író. Legalábbis ez az, ami tetten érhető e narrációs technika sajátosságaiból. A legritkább a ténylegesen jelen idejű beszédhelyzet a regényben. Vegyük példának a *Látogatás apánál* című fejezetet. Néhány mondat Zsámboky „menetkész” ácsorgásáról és ücsörgéséről az üres lakásban, elintézetlen ügyekről való töprengés, majd máris egy közelmúltban lezajlott beszélgetés úszik be az elbeszélő tudatában:

– Tudja kitől tanultam én, Zsámboky úr? Ki az az egyetlen ember, akitől tanultam valamit? Nehogy ideggyógyászokra vagy pszichiáterekre gondoljon! No jó, inkább megmondom. Dosztojevszkij! Igen, ő az egyetlen, aki...”

Itt a mondat abbamarad, a következő viszont már magában foglalja a megidézett helyzet hosszadalmasságát és minden unalmát is:

„Akkor már nem volt más, csak Dosztojevszkij.”

A következő mondat újabb váltás:

„Jó, de mi lesz apával, aki szépen javul?”

Majd megint váltás:

„- És ön Zsámboky úr? – kérdezte később. – Dolgozik valamin?”

– Egy kisregény, vagy nem is tudom.

Dehogynem tudod, te átkozott hülye! És nem kisregény, hanem egy olyan hosszabb lélegzetű... Szóval, amihez neki kell ülni, amihez nyugalom kell. Hogy reggel, ha felébredtél, még fekhess egy kicsit.”

A fenti részlet jól érzékelteti azt a szüntelen csapongást, mely a főszereplő tudatát átjárja. Pedig a múlt jelentős eseményeinek megidézését nem is foglalja magában. A múlt megidézése e regényben úgy megy végbe, hogy Zsámboky képzelt párbeszédet folytat apjával és anyjával, megidézi régmúlt beszélgetéseiket, perlekedéseiket, sőt folyamatosan átbeszél hozzájuk a jelenből. Mindehhez tudni kell, hogy egy fejezet kivételével az apa és anya már halott.

A Mándy-próza méltatói hallucinációknak nevezik e tudatfolyamatot, mely mindenkori elbeszélőjét jellemzi. Kétségtelen, hogy az a szüntelen vibrálást, mely ezt az elbeszélésmódot áthatja, leginkább a hallucinációhoz lehet hasonlítani, azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy szó sincs az érzékelés hibás működéséről, hanem éppen felfokozott intenzitásáról. A sűrű beszédhelyzetváltásoknak köszönhetően az elbeszélői tekintet által befogott idő eseményei és történései válnak izzó és eleven egyidejűséggé, vagy inkább felfokozott mindenidejűséggé. Pontosan azzal a spontaneitással, ahogy az az önmagára és a világra reflektáló tudatban naponta, illetőleg rendszeresen lejátszódik. A Mándy-próza sűrítésének lényege alighanem abban áll, hogy Mándy felgyorsítja és ritmizálja ezt a tudatműködést, mely valamennyiünkre kivétel nélkül jellemző, csak sokkal szétfolyóbban, kuszáltabban és szervezetlenebbül.

Ha szavakba akarjuk foglalni, miről szól ez a regény, Zsámboky megidézett gyerekkorára, családi életük benyodalmaira, hármuk sorsának más-más formában végbemenő, de egyformán érvényes elrontottságára gondolunk elsősorban, holott sokkal többről van szó: egy történetileg és társadalmilag is pontosan motivált közérzetről.

Elmondtuk már, hogy számtalan párbeszédből szövődik e regény. Zsámboky képzelt beszélgetéseket, vitákat folytat halott szüleivel, lejátszik régmúlt beszélgetéseket, melyek anyja és apja között vagy közte és valamelyik szülő között bonyolódnak képzeletben, sőt egy részletben a halott apa és anya társalog, főleg civakodik egymással. Sokat írtak

már Mándy kísérteteiről. A halott szülők párbeszéde akár bizonyíték is lehetne e kísértetjárásra. Csakhogy mégsem egészen erről van szó itt sem, akárcsak a hallucinációk esetében. Ha jobban megfigyeljük ugyanis, akkor az is kiderül, hogy Mándy visszajáró alakjai sokkal elevenebbek, mint azok, akik nem *visszajárnak*, hanem jelen vannak. Gondoljunk csak e regény fényképésznőjére, vagy a *A siker fényében* című fejezetben szereplő lányra. Noha mind a fényképésznővel, mind a lánnyal való együttlét párbeszédében nyer ábrázolást, a döntő különbség szembeötlő: mindkét esetben csak párhuzamos monológok hangzanak el, párbeszéd egyetlen alkalommal sem. A *visszajáró*, a megidézett szülők, vagy például a halott barát, Zách tökéletes beszédpartnereknek bizonyulnak, még akkor is, vagy talán épp azért oly hitelesen, mert nem valami felhőtlen egyetértés és összhang csendül ki a velük folytatott képzelte párbeszédéből, hanem az egészet át-hatja – a szüntelenül jelenlevő ironia és önironia ellenére vagy éppen ezért – a bizalmaság és otthonosság aurája. Az igazi *bennelét*, sőt bensőségesség toposzai ezek a képzelte beszélgetések. A regény jelen idejű síkjából ez az, ami oly feltűnően hiányzik. Annak analógiájára, hogy „már nem fog kézen, amit megfogok”, itt nem szól vissza, akit-amit a beszélő megszólít. Nemhogy egyetértés nem tud kialakulni, de még egymás megértése sőt meghallása se nagyon lehetséges az ún. „valóságos” párbeszédekben.

Idézzünk néhány példát:

„- Nem akar egy plakátot? El is viheti.

– Milyen plakátot?

– Az ankét plakátját. – Egy tekercset dobott az asztalra. – Hát nem lesznek valami sokan.

– Rotter Klári! – Zsámboky rábökött egy névre. – De hiszen éppen maga mondta, hogy neki fellépése van.

– Akkor még nem tudtuk, amikor a plakát készült. És azt se, hogy a rendezője elutazott.

– A rendezőm! – Zsámboky elvakkantotta magát.”

Vagy:

„- Ki az a Rakonczai?

JUHÁSZ ERZSÉBET

Kötéltánc

Gondolatok a Lear király margójára

Az írás elé mindenképpen kívánkozik néhány megjegyzés. Szokás azt mondani, hogy az irodalomban – ez különösen igaznak tűnhet Shakespeare esetében – már nincsenek üres lapok, nem lehet eddig még fel nem fedezettet leírni: „Nincs új a nap alatt.” Én mégis megkockázatom most, hogy a Lear királyról egy új oldalt nyissak, új lapot kezdjek. Nem előre meghatározott sémákat és diszciplínákat kívánok számítógépes program módjára „ráereszteni” a műre, hogy mint jó diák megkapjam az előírt helyes eredményt. Vállalom a hiba lehetőségét ezáltal, hisz még a komputer látszattökéletességétől is igen messze állok. Hiszem ellenben azt, hogy ahány becsületes olvasó van, annyi új lap nyílik az irodalomkritika „hatalmas, rongyos noteszében.” Megpróbálok becsületes olvasó lenni.

Nehéz volt hozzányúlni Shakespeare drámájához. Igen, mindaddig nehéz volt, míg Lear élni nem kezdett bennem egy 20. századi mozifilm, és egy híres 20. századi esszé hatására. A film a *Sztálingrád*, az esszét pedig *Pilinszky János* írta, *Háborús nemzedék* címmel. Talán furcsa, hogy egy reneszánsz kori dráma értelmezésében 20. századi művészi alkotások segítenek.